

Jyrki Kaarttinen ja Matti Taneli

Välineellisen kasvatusta- ja koulutusajattelun kritiikkiä

Kasvatus on historiallinen mutta samalla ambivalenttinen prosessi. Kasvatukseen on liittynyt yleviä ihanteita, joita yhteiskunnat ovat tavoitelleet. Toisaalta siihen on kätkeytynyt kielteisiä asioita, kuten ihmisen kurinalaistamista, normalisointia, luokittelua, välineellistämistä, mitätöintiä ja pakkoa. Historia tarjoaa monia esimerkkejä sivistysinstitutioiden väärinkäytöksistä, vaikka niiden harjoittamaa sivistämistä on väitetty tehdyn ihmiskunnan edistymisen nimissä. (Miettinen 2020, 7; Jauhiainen & Tähtinen 2015, 126.)

Yhtäältä on katsottu, että sivistystä ja taloutta ei tulisi asettaa toistensa vastakohtiksi, koska ne molemmat tarvitsevat toinen toistaan (Miettinen 2016, 69). Toisaalta aikamme kasvatusta ja koulutusta on siivittänyt usko “Homo Economicukseen” ja sen myötä teknistaloudelliseen välttämättömyyteen. Sen mukaan epäpoliittinen teknologia määrittää tai vähintäänkin ohjaa talouden, yhteiskunnan kulttuuristen arvojen, yhteiskunnallisen rakenteen ja historian muodostumista (Biesta 2006, 73–74; Teivainen 2016, 108).

Elämme vahvaa taloudellisen järjen aikaa, jossa sivistys on korvattu niin osaa- ja arviointipuheella kuin niihin liittyvällä välineellisellä koulutusajattelulla¹. (Värri 2018, 51–52; Taneli 2012, 84) On jopa sanottu, että maamme korkeimmissa sivistysinstitutioissaakaan “ei enää etsitä totuutta, valoa ja viisautta, vaan rahaa, yritysyhteistyötä ja patenteja” (Koski 2019, 67). Myös Simolan (2015) mukaan kaikkialle yhteiskuntaan on tunkeutunut luonteeltaan elitistinen erinomaisuuden hypetys, eivätkä kasvatus ja koulutuskaan ole jääneet tuosta huippupuheesta osattomaksi (ks. Pulkki 2017, 23–24).

Demokratian turvaamisen ja edistämisen näkökulmasta kaikkialla yhteiskunnassa voimistunut talouspuhe ei lupaa hyvää, etenkin kun taloudes-

¹ Silvennoisen (2012) ja Värriin (2018, 50–52; 2014a, 391) mukaan myös osa kasvatustieteen edustajista on ollut mukana välineellistämässä vallitsevaa kasvatusta- ja koulutustieteologiaa markkinalogiikan mukaiseksi, jolle ei ole nähty vaihtoehtoa.

ta näyttää muodostuneen demokratian ulkopuolella oleva epäpoliittinen alue, jonka opinkappaleissa sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo on korvautunut markkinaoikeudenmukaisuudella (Teivainen 2016, 108, 119; Streeck 2015, 85–90). Nyky-yhteiskunnassa ihminen vaikuttaa saavan täydet kansalaisoikeudet vasta, kun hän osoittaa osallistuvansa hyödyllisenä ja käyttökelpoisena jäsenenä yhteiskunnan taloudelliseen ja tuotannolliseen uusintamiseen (Kaarttinen 2017, 235). Yksilöllisyyttä, kilpailuhenkeä ja tehokkuutta arvostavan aikamme “kilpailukykykansalaisen” ja “kykypääomakoneen” elämän mittaisena tehtävänä on kerätä erilaisia työmarkkinoilla vaadittavia pääomia ja kyvykkyyksiä, kuten motivaatiota, minäpystyvyyttä ja vaadittavaa oikeanlaista asennetta, resilienssiä (Kinnari 2020, 313, 315).

Läpeensä teknologisoituneessa yhteiskuntailmapiirissä myös “koko koulujärjestelmä on valjastettu uusintamaan ja ylläpitämään tuotemaailmaa, jossa suhteemme itseemme, toisiimme ja luontoon on välineellinen, hyötykeskeinen ja konsumeristinen.” (Värri 2014, 93). Sen eetoskissa kertomus sivistyksestä on käännetty reduktionistisen yritystoiminnan kielelle (Oravakangas 2005, 122). Ekonomismin ja “kilpailukykyimperatiivin” vanavedessä talous, demokraattisten instituutioiden asemasta, määrittää yksilön ja yhteiskunnan kehitystä yhä enemmän ja aikaisempaa voimaperäisemmin (Teivainen 2016, 108; Jokisalo 2016, 135–145).

Kuvaavaa aikamme talouskeskeiselle mielenmaisemalle on, että jopa pienten lasten päivähoidon ylläpitoa on perusteltu vientiyriyten kilpailukyvyllä (Kantola 2010, 107). Ekonomismi viittaa ajattelutapaan, jossa taloudesta on tullut epäpoliittinen, demokratiavaatimuksista vapaa toiminta-alue (Tolonen, Kivistö & Pihlström 2012, 13). On jopa sanottu, että sen tarkoituksena on neutraloida demokratia, joka tapahtuu epäpoliitisoimalla talous ja samanaikaisesti vapauttamalla demokratia politiikan painolastista (Streeck 2015, 90, 153). Elämme tällä hetkellä eräänlaista vaihtoehtottoman politiikan aikaa, jota historioitsija Timothy Snyder (2017, 125) on kutsunut osuvasti “itse aiheutetuksi älylliseksi koomaksi”.

Saksalaisen kielialueen kriittisessä teoriassa on arvosteltu ihmisen esineellistävää välineellistä ja talouskeskeistä kasvatustaajattelua. Juuri kriittinen

sivistysteoria taas tekee näkyväksi manipulaatio- ja propagandapuheeseen kiinnittyneitä epädemokraattisia rakenteita. Kriittisen teorian edustajat eivät tulkitse sosiaalista todellisuutta ja tulevaisuutta ennalta määrättyinä ja markkinalogiikalle alistaisena “pelastususkontona”, vaan heidän pyrkimyksensä on saada ihmiset ajattelemaan itse ja näin vapauttamaan itsensä talouden ja epädemokraattisten toimintamallien alistavista pakoista ja käytännöistä. Ihmisen sivistyminen ei ole vain sitä, mitä ihminen tekee, vaan sivistys ymmärretään eritoten suhteena toteutuneeseen yhteiskuntakokonaisuuteen. (Anttonen 1998, 173; Matthies 2012, 188–206.) Kriittisen teorian sivistyskäsitteessä korostuu totuuden, vapauden, humanisuuden ja oikeudenmukaisuuden sekä demokraattisuuden merkitys.

Aikaisemmin kuvattu talouden ja työmarkkinoiden merkitystä ylikorostava katsomustapa näyttäytyy eri sivistysinstituutioissa monin tavoin. Siinä työelämäkeskeisyys ja yrittäjyys ovat nousseet etualalle sivistyskasvatusta ajattelun kustannuksella. Kun vielä oppilaitosten taloudelliset resurssit vaihtelevat eri puolella Suomea, ei ole takeita siitä, että kasvatusta kykenisi säilyttämään itsenäisen ja riippumattoman asemansa. Siksi kasvattajien pitää pysyä valppaana, ettei sivistyskasvatusta ajattelulle vieras talous- ja kilpailuajattelu valtaa tyystin pedagogiikan mielenmaisemaa. Tuolloin kasvatusta voisi olla vaarassa ajautua pedagogiikan ulkopuolelta tulevan sopeuttavan vallan “insinööritieteeksi” (Kaarttinen 2017, 236–241; Saari 2011, 17). Althusser (1984) on puhunut koulutuksesta ideologisena valtiokoneistona, jonka tehtävänä on varmistaa ihmisten kiinnittyminen ensisijaisesti taloudellisen tuotannon uusintamiseen (ks. Huttunen 1999, 109–112).

Aikamme haasteet ovat perustaltaan pedagogisia. Yksilön ja yhteiskunnan suhdetta on tarpeen määrittää uudelleen sivistyksen, sivistyskasvatuksen, ehdoin monikulttuuristuvassa ja ympäristöuhkien vaarantamassa maailmassa. Niiden suhteen on kyse keinoista, joiden avulla on mahdollista luoda vaihtoehtoisia ajattelutapoja (Suoranta 2000, 78). On myös oivallettava, että kasvatusta ja demokratian elinvoimaisuus liittyvät toisiinsa. Sivistyskasvatusta on viime kädessä auttamistoimintaa eikä suinkaan vain tässä ajassa ylikorostunutta huippu- ja erikoisosaajien valikointia.

Jos me opetamme koulussa vain sellaisia oppiaineita, joilla katsotaan olevan välitön vaikutus lähinnä talouskasvuun, olemme monin tavoin väärällä tiellä. Sellainen lähestymistapa ei rapauta ainoastaan yleissivistystä, vaan sen seurauksena myös demokratia, elämämme perustana, on vaarassa heikentyä.

Lähteet

- Althusser, Louis 1984. *Ideologiset valtiokoneistot*. Alkuteoksesta suomentaneet Leevi Lehto ja Hannu Sivenius. Helsinki & Tampere: Kansankulttuuri & Vastapaino
- Anttonen, Saira 1998. *Valta, moraalit ja yhteiskunnallishistoriallinen oppiminen. Sivistyshistoriallinen tie kansallissosialistisesta totuuden politiikasta demokratisoiviin uudelleen koulutusohjelmiin*. Acta Universitatis Tamperensis 639. Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden julkaisuja.
- Biesta, Gert 2006. *Beyond Learning*. London: Boulder.
- Jauhiainen, Arto & Tähtinen, Juhani 2015. Sivistys – siitä puhe mistä puute? *Kasvatus* (46) 2, 125–128.
- Jokisalo, Jouko 2016. *Euroopan radikaali oikeisto*. Helsinki: Into Kustannus Oy.
- Huttunen, Rauno 1999. *Opettamisen filosofia ja kritiikki*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 153. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kaarttinen, Jyrki 2017. *Kansallissosialistinen kasvatusta. Poliittikkaa vai pedagogiikkaa?* Acta Universitatis Tamperensis 2259. Tampere: Tampere University Press.
- Kantola, Anu 2010. Kilpailukyky politiikan valtastrategiana. Teoksessa Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim.) *Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus, 97–118.
- Kinnari, Heikki 2020. Elinikäisestä kasvajasta kykypääomakoneeksi. Elinikäinen oppiminen yrittäjämaisen talouden aikakaudella. *Aikuiskasvatusta* 4/2020. [www-lähde] <Elinikäisestä kasvajasta kykypääomakoneeksi näkymä (journal.fi)> (luettu 15.2.2020).
- Koski, Leena 2019. Totuudesta rahaan - yliopiston uusi moraalinen järjestys. Teoksessa Filander, Karin, Korhonen, Maija & Siivonen, Päivi (toim.) *Huiputuksen moraalijärjestys. Osallisuuden ja sosiaalisen kivun kertomuksia*. Tampere: Vastapaino, 49–74.
- Matthies, Jürgen 2012. Theodor W. Adorno. Kriittinen teoria ja kasvatusta täysi-ikäisyyteen. Teoksessa Tapio Aittola (toim.) *Kasvatustieteiden suunnannäyttäjiä*. Tallinna: Gaudeamus, 185–206.
- Miettinen, Reijo 2016. Sivistys kilpailuyhteiskunnassa – Mitä annettavaa Hegelillä on tänään? *Kasvatusta & Aika* 10 (3) 2016, 57–75.

Miettinen, Timo 2020. *Sivistysihanteen jäljillä*. [www-lähde]. <Sivistysihanteen jäljillä - Sitra> (luettu 1.2.2021).

Oravakangas, Aini 2005. *Koulun tuloksellisuus? Filosofisia valituksia koulun tuloksellisuuden problematiikkaan suomalaisessa yhteiskunnassa*. Kokkola: Jyväskylän yliopiston Chydenius-instituutin tutkimuksia 2/2005.

Pulkki, Jani 2017. *Kilpailun kasvatuksellista ongelmista. Hyveitä 2000-luvulle*. Acta Universitatis Tamperensis 2332. Tampere: Tampere University Press.

Saari, Antti 2011. *Kasvatustieteen tieteenalato. Kriittisen historian näkökulmia suomalaisen kasvatustieteen tutkimukseen*. Kasvatusalan tutkimuksia 55. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellisen seura.

Silvennoinen, Heikki 2012. Yhteiskuntaluokat, valta ja aikuiskasvatustieteet. Teoksessa Kivirauma, Joel, Jauhainen, Arto, Seppänen, Piia & Kaunisto, Tuuli (toim.) *Koulutuksen yhteiskunnallinen ymmärrys. Social Perspectives on Education*. Kasvatusalan tutkimuksia 59. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.

Simola, Hannu 2015. *Koulutusihmeen paradoksit. Esseitä suomalaisesta koulutuspolitiikasta*. Tampere: Vastapaino.

Snyder, Timothy 2017. *Tyranniasta*. [20 opetusta 1900-luvulta]. Suomentanut Matti Kinnunen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.

Streck, Wolfgang 2015. *Ostettua aikaa. Demokraattisen kapitalismin lykäty kriisi*. Suomentanut Mari Kukkonen. Tampere: Vastapaino.

Suoranta, Juha 1997. *Kasvatuksellisesti näkeväksi. Sivistyksellinen kasvatustieteellinen ajassa*. Tampere: Tampereen yliopisto. [www-lähde] <978-951-44-7250-3.pdf (tuni.fi)> (luettu 17.1.2021).

Taneli, Matti 2012. *Kasvatustieteellisen kasvatustieteen tutkimus J. A. Hollon sivistyskasvatustieteestä*. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja-Ser C osa - Tom. 351. Turku: Turun yliopisto.

Teivainen, Teuvo 2016. Ekonomismi ja demokratian tulevaisuus. Teoksessa Kivistö, Sari, Pihlström, Sami & Tolonen, Mikko (toim.) *Talous ja moraalit*. Helsinki: Gaudeamus, 107–124.

Tolonen, Mikko, Kivistö, Sari & Pihlström, Sami 2016. Johdanto: Onko kaikki kaupan? Teoksessa Kivistö, Sari, Pihlström, Sami & Tolonen, Mikko (toim.) *Talous ja moraalit*. Helsinki: Gaudeamus, 7–22.

Värri, Veli-Matti 2014a. Kapitalisoitu kasvatustieteellinen, tuottavuuden ja kilpailukykyyn välineenä. *Kasvatus* (45) 4, 390–394.

Värri, Veli-Matti 2014. Halun kultivointi ekologisen sivistyksen mahdollisuutena. Teoksessa Saari, Antti, Jokisaari, Olli-Jukka & Värri, Veli-Matti (toim.) *Ajan kasvatustieteet. Kasvatustieteellisen tutkimuksen ajattelun kritiikkiä*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino, 87–122.

Värri, Veli-Matti 2018. *Kasvatustieteellisen tutkimuksen ajattelun kritiikkiä*. Tampere: Vastapaino.

Tietotekniikan käyttö opetuksessa on muuttanut koulun käytäntöjä monella tavalla. Oppilaat kirjoittajat tietokoneella itse keksimäänsä tarinaa Metsolan ala-asteen luokassa 1999.

Kuvaaja Sakari Kiuru, Helsingin kaupunginmuseo